

**TÜRK GÖLGE OYUNU KARAGÖZ'ÜN YUNAN GÖLGE
OYUNUNA ETKİSİNİ ONAYLAYAN BİR KİTAP: *HAYALÎ
SOTİRİS SPATHARİS'İN ANILARI***

**A Book Confirming the Effect of Turkish Shadow Theater
Karagoz to Greek Shadow Theater: *Hayalî Sotiris Spatharis's
Memories***

*Nail TAN**

Türk gölge oyunu, sanatı, halk arasında baş tipine izafeten “Karagöz” olarak bilinir. “Karagözcü, Karagöz oynatmak, Karagöz seyretmek, Karagöz’e gitmek ve Karagöz sanatçısı” gibi söz varlıkları bu anlayışla dilimize yerleşmiştir. TDK’nin yayımladığı *Türkçe Sözlük*’ün son baskısında (Ankara 2010, 11. bs., s. 1316); *Karagöz, Karagözcü, Karagözcülük, karagözlük* madde başları ile *karagöz oynatmak, karagözlük etmek* deyimleri yer almıştır.

Gölge oyunu, Uzakdoğu menşeli bir halk tiyatrosu sanatıdır. Bir kukla tekniğidir. Aydınlatılmış beyaz perde veya duvar üzerine tasvir veya insan gölgelerinin düşürülüp hareket ettirilmesi, bu eylemin ses ve müzikle desteklenmesi esasına dayanır. Gölge oyunu tekniği, her millette ayrı bir icra ortamı bulmuş, ele aldığı konular, tipler farklılaşmıştır.

Prof. Dr. Metin And’ın araştırmalarına göre gölge oyunu tekniği 16. yüzyılda Mısır’dan İstanbul’a getirilmiş, bu şehirde yerli tip ve konular etrafında gelişmiş, 17. yüzyılda halk eğlencelerinin önemli bir unsuru hâline gelmiştir. İstanbul’da gelişimini tamamlayan Karagöz, önce yakın şehirlere daha sonra da Anadolu ve Rumeli’ye yayılmıştır. Çok milletli, çok dilli, çok kültürlü ve çok dinli bir sosyal yapıya sahip Osmanlı Devleti’nde Rum, Ermeni ve Ya-

* YKTB (E) HAGEM Genel Müdürü, Halk Bilimci

hudiler, diğer halk kültürü unsurlarında olduğu gibi Karagöz'den etkilenmiş, hatta, birçok oyunda tasvir/tip olarak kendilerine görev verilmiştir.

İstanbul Rumlar arasında Karagöz sanatı, Karagiozis olarak benimsendi. Bazı oyunlarda tipler, konular Rum kültürüne uyarlandı. İstanbul Rumların Yunanistan'daki gösterileri sonucunda 19. yüzyılda Yunanistan'da çok sayıda Karagiozisçi yetişti. Yarımada Karagiozisçileri; tip, konu, teknik olarak Türk Karagöz'ünü tamamen Yunanlaştırdılar, kendilerine özgü duruma getirdiler. Tasvirler ve perde büyütüldü. Çift perdeye geçtiler. Tiyatro afişi gibi afiş yaptırıldılar. Bütün bunları uygularken Karagiozis ve Hacıavatis tiplerinden asla vazgeçemediler.

Yunanistan'da Karagiozis sanatı öylesine benimsendi ki, 20. yüzyılda Karagöz'ün Türk mü, Yunan mı sanatı olduğu tartışması ortaya çıktı. 2009 yılında Türk gölge oyunu Karagöz UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Miras Temsili Listesi'ne alınırken, bu tartışma iyice alevlendi. Ancak, Türkiye'nin dosyası belge ve bilgi bakımından çok güçlüydü. Yunanistan'ın itirazları sonuçsuz kaldı. 6 Aralık 2007 tarihinde AİHM'nin; Yunanistan'da bir Yunan hâkime "Sen Karagiozis'sin!" diyen kişinin hakaret iddiasıyla mahkum edilmesi üzerine açtığı davada "Karagöz'ün bir Türk tiyatro sanatı olduğu, bu sebeple Karagiozis demenin hakaret sayılmayacağına dair kararı, iddialara son noktayı koymuştu bir bakıma.

Hayalî Sotiris Spatharis (1892-1974), 20. yüzyılın ilk yarısında ün yapmış, Yunanistan'ın en usta Karagioziscilerinden biri. Küçük, yoksul bir çocukken Türkiye'den Atina'ya gelen Rum Karagiozisci Yannis Brahales'in ve Karagiozisci Mimaros'un oyunlarını seyredince gölge oyuncusu/hayalî olmaya karar vermiş. Yunanistan'ın en önemli Karagioziscilerinden Mimaros'un öğrencilerinden Theodorellos'un yardaklığını yaparak sanatı öğrenmiş. 17 yaşında başladığı gösterilerini, büyük sıkıntılarla 1947 yılına kadar sürdürebilmiş. Aynı yıl hastalanıp bir daha Karagiozis oynatamaz duruma düşünce anılarını yazmaya başlamış. Sanatını yetiştirdiği oğlu Evgenios Spatharis devam ettirmiş.

Spatharis'in anıları ve Karagiozis tarihi ve sanatı üzerine notları ilk kez 1960 yılında *Apomnimoneumata* adıyla Atina'da yayımlandı. Ünlü Karagioziscinin 1909-1947 yılları arasındaki anılarının yer aldığı söz konusu kitap 1967 yılında Mario Rinvoluceri tarafından İngilizceye çevrilerek basıldı; *Behind the White Screen*. 1975'te "Karagiozis Sanatı ve Tarihi" bölümleri eklenerek ikinci baskısı yapıldı. Eser, Türk kültür tarihi bakımından önemi dolayısıyla Peri Efe tarafından Yunancadan dilimize çevrilip kitaplığımıza kazandırıldı. Çeviri sırasında, İngilizce baskısıyla da karşılaştırma ihmal edilmedi: Sotiris Spatharis, *Hayalî Sotiris Spatharis'in Anıları/Otobiyografî ve Karagiozis Sanatı*, çev. ve notlayan Peri Efe, İstanbul 2015, 200 s. , Türkiye İş Bankası Yayınları: 3246.

Çevirmen Peri Efe'nin *Ön Söz*'ünden sonra yer alan İngiltere West Chester Ü Emeritus Profesörü Linda Suny Myrsiades'in *Sunuş* yazısında (s. X-XXIV) Yunanistan'da gölge oyununun başlangıç ve gelişmesi hakkında özet bilgi bulunmaktadır. Bu sunuş yazısı Türk halk bilimciler için çok önemlidir. İlk paragraftaki şu cümleler dikkat çekicidir (s. X):

“Türk oyunu Karagöz'den hareketle gelişen Yunan Karagiozis'i, Osmanlı İmparatorluğu yönetimindeki Yunanistan'da ilk olarak, büyük olasılıkla 1799'da görüldü. Bu ilk bilgi, Mora'daki Tripoliça'da bir gösteri seyreden seyyah François C. H. Pouqueville'de bulunur. Daha dikkate değer bir bilgi ise seyyah John Hobhouse'den 1809'da Epir'den gelir. Gösterinin 1830'dan 1880'e, giderek bütün Yunanistan'a yayılmasıyla 1841'de Nauplion (Anaplı)'dan ve 1852'de Atina'dan haberler gelir. Yunan Devleti'nin 1827'de kuruluşu öncesi ve sonrasında bu gösteri (yani Karagiozis); dinî kutlamalar, düğünler, vaftizler, gezici mim ve halk oyunları, özel ev eğlenceleri, festival ve fuarlardaki kutlamaları içeren diğer eğlencelerle aynı bağlamda yer alırdı.”

Myrsiades'in verdiği bilgiye göre, 19. yüzyıl ortalarında Yunanistan'da bir ara çocukların ahlakını bozduğu gerekçesiyle Karagiozis gösterileri yasaklandıysa da 1854'te daha büyük ilgiyle yeniden başladı. 1894'te Atina banliyölerinden birinde polis Karagiozis oyunlarına sansür getirince halkın protestosuyla karşılaştı. Bu yüzyılın sonunda Hayalî Mimaros, Karagiozis'i tip ve temsil konularıyla tam anlamıyla Yunan kültürüne uygun hâle getirdi, yani Yunanlaştırdı. 20. yüzyılın başlarında ise gösterilere çağdaş tiyatro ile rekabet için oyun örgüleri ve tarihî kahramanlık olayları eklendi. Türk aleyhtarı unsurlar çoğaldı. Esasen, Yunanistan'da Karagiozis oyunları, hep bir tiyatro temsili özelliğinde yürütüldü. Tabii, doğaçlama konuşmalarla donatılarak.

1930'larda Metaksas'ın sert yönetimine ve II. Dünya Savaşı'nda İtalyan ve Alman işgaline karşı Karagiozisciler, perdelerinde eleştiride bulununca; yasaklamalar, tutuklamalar yaşandı.

Myrsiades'in tespitlerine göre, 19. yüzyılın ilk otuz yılından 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar, yaklaşık 150 kadar Karagiozisci Yunanistan'ı baştan başa dolaşıp temsiller verdi. En hareketli, canlı dönem 1900-1950 yılları arasındır. Bu dönemde, 47 oyun metninin 157 çeşitlemesi ortaya çıktı. Oyunlarını dönüşümlü olarak oynayan bir Yunan Hayalî'nin repertuarı 1910'da 10-20, 1930'da 40-60 oyundan ibaretken bu sayı 1940'a gelindiğinde 150-200'e çıkmıştı. Şehirlerde gündelik hayatla ilgili ve edebî konulara ilgi duyulurken, taşrada, kırsal kesimde klasik komediler, tarihî hikâyeler sevilirdi.

Karagiozis gösteri metinleri Yunanistan'da ilk olarak 1921 yılında basıldı. 1924-1945 yılları arasında yüzlerce oyun metninin yayımlandığı görüldü.

Anıların sahibi Hayalî Sotiris Spatharis, 1888 veya 1892'de Yunanistan'ın

Santorini adasında doğdu. Ailesi, Atina'nın banliyösüne taşındı. Yoksulluk içinde yaşıyorlardı. Babası, kaza sonucu çalışamaz duruma gelince baba oğul sokak sokak gezip dilenmeye başladılar. Annesi de çamaşır yıkayarak aile bütçesine katkıda bulunuyordu. Okula gidemedi küçük Sotiris. Bir gün, Türkiye'den gelen Rum Yannis Brahalis'in, başka bir gün de ünlü Karagiozisci Mimaros'un gösterilerini seyredince gölge oyununa ilgi duydu. Mimaros'un en usta öğrencisi, çırağı Theodoretos'un yardağı olmayı başardı. Gençlik dönemine girmişti. Otuz kadar gösteride yarıdaklık yaptıktan sonra evinde Karagiozis oynatmaya başladı. 17 yaşına geldiğinde müstakil temsil verecek kadar Karagiozis'i öğrenmişti (1909). Turne gösterileriyle tecrübesini artırdı. Artık ailesine yardım edecek kadar para kazanıyordu. 1911 yılında kaçırdığı bir kızla evlendi. Kızın babası; "Benim Karagiozisciye verecek kızım yok." demişti. 1914'te silah altına alındı. I. Dünya Savaşı ve ardından Türklerle savaş dolayısıyla ancak 1921'de terhis olabildi. Askerliği sırasında da, orduda Karagiozis temsilleri verip ailesine para gönderdi. 32 yaşında, tanınmış bir Karagiozisci olduğunda, 1924'te Panhellen Karagiozisciler Birliği'nin kuruluşunda rol oynadı. 1928-1936 arasında birliğe kayıtlı 120 kadar Yunan Karagiozisci vardı ki bu önemli bir rakamdır. 1928'de babasını kaybetti.

1928-1936 yılları arası, Karagiozisciler için altın çağdı denebilir. Mimaros, Rulias ve Memos'un yetiştirdiği 120 kadar Karagiozisci Yunanistan topraklarında temsil vermekteydi. Hayalî Mimaros kolundan Spatharis, bunca Karagiozisci arasında sivrilmeyi başarmıştı. Hem Karagiozisciler arasında hem de sinemacı ve tiyatrocularla rekabet yaşıyordu. Gün geldi, Spatharis'in perdesi, tasvirleri yakıldı, gün geldi temsillerinde yer bulunmadı. Sık sık polisle muhatap oldu. Seyirciler arasına karışan hırsızların işledikleri suçun cezasını Spatharis ödemek zorunda kaldı. 1941-1945 yılları arasında İtalyan ve Alman işgali sırasında çoğu zaman Karagiozis oynatamadı. Ailece kırlardan ot toplayıp yiyerek ayakta kalmaya çalıştılar. 1947 yılında hastalandı. Karagiozis oynatamaz duruma düştü. Anılarını yazarak, Karagiozis tasvir, perde ve oyuncaıkları yapıp satarak 1974 yılına kadar yaşadı.

Kitaptaki Spatharis'in anıları kadar, son bölümdeki Karagiozis'in tarihi ve teknik özellikleriyle ilgili bilgiler de çok önemlidir. "Karagiozis'in Vatanı" başlıklı yazıda (s. 121-122); Bursa Orhan Gazi dönemi iki cami inşaat işçisi Karagöz ve Hacıvat/Hacı İvad rivayetinin başka bir çeşitlemesini görmekteyiz. Spatharis'e, Mimaros'un çırağı, ustası Hayalî Theodoretos anlatmış: "Hacıavatis, Küçük Asya/Anadolu Bursa'da bir inşaat müteahhidiymiş. Bursa Paşa'sına bir saray yaptırmış. İnşaatın ustabaşısı Karagiozis'miş. Saray inşaatı, vadedilen tarihte bitmeyince Paşa, Hacıavatis'e gecikmenin sebebini sormuş. Hacıavatis, Paşa'ya Karagiozis'i anlatmış. Karagiozis, yaptığı şakalarla durmadan işçileri güldürüp çalışmalarını engelliyormuş. Paşa, bir daha

inşaattan gülme sesi gelirse Karagiozis'i öldürteceğini söylemiş. Karagiozis, işçileri güldürmeyi sürdürünce Paşa dediğini yapmış. Halk, şakaları dolayısıyla Karagiozis'i çok severmiş. Paşa'ya tepki göstermiş. Paşa da yaptığına üzülmüş. Bir anıtmezar yaptırıp Karagiozis'i gömdürmüş. Ancak, üzüntüsünden hastalanıp yatağa düşünce, Hacıavatis'i Paşa'nın sarayına çağırılmışlar. Hacıavatis, Karagiozis'in şakalarını anlatıp Paşa'yı güldürmüş. Bir gün, perde kurup Karagiozis'in gölgesini oynatınca Paşa daha da memnun olmuş. Halka bu gösteriyi yapmasına izin vermiş. Hacıavatis'in gösterisini seyreden Hayalî Yannis Brahalis, bu sanatı Yunanistan'a getirmiş.”

Spatharis'in naklettiği rivayet, Karagöz'ün bir Türk sanatı olduğunu gösteren önemli bir delildir. Türkiye'de bu rivayet, Sultan Orhan Gazi döneminde (14. yüzyıl) Bursa'da Ulu Cami'nin inşaatında çalışan demirci ustası Karagöz ile taşçı, duvarcı ustası Hacıvat arasındaki şakalaşmalar üzerine kurulmuştur. Sultan Orhan, sonunda inşaatı geciktiren bu iki ustayı öldürtür. Şeyh Küşterî, yaptığına pişman olan Sultan Orhan'ı teselli için beyaz perdede tasvirlerini oynatır, seslerini taklit ederek şakalarını anlatır.

Kitabın *Karagiozisciler* başlıklı yazısında (s. 128-129), 1924-1936 yılları arasının ünlü hayalîlerinden olup Mimaros, Rulias ve Memos'un çırakları, yetiştirdiği ustalar tek tek sayılmıştır. Bunların içinden Memos'un çıraklarından Harilaos Petropulos iki perde ile Karagiozis oynatmayı, Lefteris Kellarinopulos ise tasvirlerin sağa ve sola dönmelerini sağlayan firdöndü sistemini ilk uygulayan Karagiozisciler olarak Yunanistan kültür tarihine geçmişlerdir.

Spatharis'in anılarıyla ilgili kitaptan, Türkiye'deki araştırmacı, bilim adamlarının en çok yararlanacakları diğer yazıların başlıkları şöyle sıralanabilir: *Karagiozis'in Seyircileri ve Dostları* (s. 142-144), *Karagioziscinin Dekorları, Tasvirleri ve Takımı* (s. 145-170), *Tasvirleri Nasıl Yaparız?* (s. 170-174), *Firdöndüler* (s. 175-176), *Karagiozis Perdesi* (s. 177-180), *Geleneksel Karagiozis Oyunları* (s. 180-184), *Şarkılar* (s. 185-186), *Karagioziscilerden Anekdöt ve Nükteler* (s. 187-193).

Kitabı okurken, neredeyse her sayfada gözümün önüne Hayalî Taceddin Diker'i 2013 yılında kaybettikten sonra iki kişi kalan UNESCO Somut Olmayan Kültürel Miras Yaşayan İnsan Hazinesi Hayalî Metin Özlen ve Hayalî Orhan Kurt geldi. Keşke onlar da anılarını, tecrübelerini yazıp Türk kültür tarihine armağan etseler diye düşündüm.

Peri Efe'ye ve kitabı yayımlayan T. İş Bankası Kültür Yayınları yöneticilerine şükran borçluyuz.

